

IL-MUXRABIJA WIRT L-ISLAM FIL-GŽEJGER MALTIN

Dr. C.J. Jaccarini MD, FRCP, DCh.

Hawn min jghid li, minbarra l-lingwa, l-Għarab kienu daħħlu fpajjiżna tqassim tar-raba' f'taraġ immewweġ ta' ghelieqi mdawrin b'hitān tas-sejjieh kif ukoll lu użu tas-sienja għat-tisqija tal-uċu. Jingħad ukoll li kien huma l-ewwel li hawlu f'Malta s-sigur taċ-ċitru. Iżda dan kollu mhux la kemm wieħed jasal biex jipprovah. Lanqas wieħed jista' jkun fiż-żgur jekk il-bixra arkitettonika ta' l-irziezet Maltin, bi kmamar ċatti mibnijin dawra mejt ma' bitha żgħira, u dik ta' l-irħula, bit-toroq dojoq u sqaqien li jserrpu u jidħlu gox xulxin bla ma jsegwu pjan fiss, humiex ukoll influwenza ta' l-Għarab. Kull ma nistgħu ngħidu hu biss li għad fadal fostna tliet elementi mhux komuni, jiġifieri *l-isqifa* - passaġġ imsaqqa li jieħu dritt għal gox razzett, ir-roundels ġebliet kbar u tondi ngastati gol-hitan u mnaqqxin b'disinji dekorattivi, u l-muxrabija huma tipiči tal-kultura Islamika.¹ F'din il-kitba se nagħti xi tagħrif fil-qosor dwar din ta' l-ahhar (bil-Għarbi *mushrabiya*), li għalkemm illum qajla għadna nisimgħu biha, kienet qiegħda fħalq il-poplu fi żminijiet oħra u kienet sahansitra msemmija minn Temi Zammit f'wahda mill-istejjer qosra tiegħu.²

Il-muxrabija hi bħal paraventu jew skrin dekorattiv ta' l-injam li kien jinhadem bl-idejn jew bit-torn f'għamla ta' kannizzata u kien jgħatti l-fetha ta' tieqa. B'hekk wieħed seta' jittawwal 'il barra minn ġot-tieqa bla ma jidher. Dan hu element interessanti tal-kultura tradizzjonal Islamika fejn is-soċjetà kienet minn dejjem iddominata mill-irġiel u fejn fl-imghoddi n-nisa ma tantx kellhom kuntati diretti mad-din ja ta' barra. Għalhekk fil-waqt li l-irġiel setgħu johorġu 'l barra kull meta fettlilhom,

¹ Mlux magħtruf jekk dawn kinux iddahħlu dirett mill-Għarab ta' l-Afrika ta' Fuq, jew indirettament minn nies ta' Sqallija jew ta' Spanja. Għal iktar dettalji u ritratti ta' l-*isqifa* u r-roundels li għandna fpajjiżna, ara M.Buhagiar u S.Fiorini, *Mdina: The Cathedral City of Malta*, Central Bank of Malta, 1996, vol.i, pp.55-60, 61, 64 u 66; u C.J.Jaccarini, *Ir-Razzett: The Maltese Farmhouse*, Malta, 1998, pp.80-82, 102, 107-108.

² Din jisimha 'Lejla Bint Hfassan', u ġiet mitbugħha f'*Nies Bla Sabar u Stejjer Oħra*, miġburin minn Toni Cortis, Merlin Library Ltd., 1987, p.62-65.

in-nisa kienu jibqghu misturin f'darhom u setghu biss jaraw x'kien qed jigri madwarhom billi jittawlu minn wara l-muxrabija.

Għalkemm l-užu tal-muxrabija issa ilu sew li nqata' minn pajjiżna, dan l-oġgett xorta għadu jqajjem interess fost l-istudjuži ta' l-etnografija, ta' l-antropologija u ta' l-arkitettura ghaliex jixhet dawl partikulari fuq id-drawwiet ta' l-imghoddi u l-hajja domestika ta' missirijietna. Jingħad li l-iktar muxrabiji antiki fid-dinja li nafu bihom s'issa huma dawk tas-seklu IX.

Aquilina jiddefinixxi l-muxrabija bhala "a roofed balcony or projecting oriel window"³, imma fil-fehma tieghi din id-definizzjoni hi xi ftit xotta u ma tkoprix il-bosta forom ta' muxrabija li għadhom jeżistu fil-gżejjer Maltin. Ta' min jinnota wkoll li hawn xi whud li minflok il-kelma *muxrabija* jużaw *muxrafija*, kelma li safejn naf jien ma tinstab fl-ebda dizzjunarju Malti.⁴ Kultant għadna nisimgħu 'il xi xi ħi rahli li jirreferi għaliha bhala *n-nemmiesa*, waqt li hemm oħrajn li jsibuha bhala *x-xerriesa*. Il-muxrabija qadima li hemm fir-Rabat, Ghawdex, isejhulha *l-kixxiesa* jew inkella *l-kixxifija*.⁵ Fl-ahħarnett hemm *il-glusija* jew *gelusija*⁶, persjana fapertura ta' tieqa li tinfetah 'il fuq minflok lejn il-ġenb, li tista' titqies ukoll bhala varjazzjoni tal-muxrabija.

Il-muxrabiji li għad fadal Malta nsibuhom l-iktar fxi razzett jew xi f'dar qadima fejn jidhru mahruġin kemxejn 'il barra mit-tieqa ewlenija fl-ewwel sular li thares għal fuq il-bieb ta' barra. L-iktar għamlu komuni hi dik ta' kaxxa ċatta li siha għadd ta' toqob żgħar fil-faċċata u toqba jew tnejn kemxejn ikbar fil-ġnub u fin-naħha ta' taħt. Ximindaqqiet minflok it-toqob tal-faċċata' jidhru serje ta' xquq bħal dawk tal-persjani.

Minħabba fin-nuqqas ta' siġar fpajjiżna, l-ewwel muxrabiji x'aktarx li kienu jsiru tal-ġebel iż-żda dawn ftit li xejn għad fadal minnhom u llum l-iż-żejjed li nsibu huma dawk li huma maħdumin fl-injam.

³ J.Aquilina, *Maltese-English Dictionary*, 1990, vol.ii, p.874.

⁴ Il-Prof. Aquilina jagħti l-kelma *xiref* bhala "To look/lean out of a window generally to see what is going on outside", iż-żda n-nom ta' dal-verb huwa *mixref* jew *mixraf* (li jfisser post *fil-ġħoli* jew *beħveder*). Aquilina, ii, 1990, 1574. Il-Miklem Malti ta' E. Serracino Inglott il-kelma *muxrabija* ma' jgħibhiex.

⁵ Ara A.F. Attard, *Mill-Hajja ta' L-Imghoddha: Tagħrif Folkloristiku minn Ghawdex*, vol.i, Gozo, 1991, 84. Il-kelma *kixxifija* hija l-femminil ta' *kixxiesi*. Aquilina, 1987, vol.i, 657, taħbi il-kelma *kixef*.

⁶ Kelma li gejja mill-Franciz, *jalousie*. Aquilina, vol i, 384

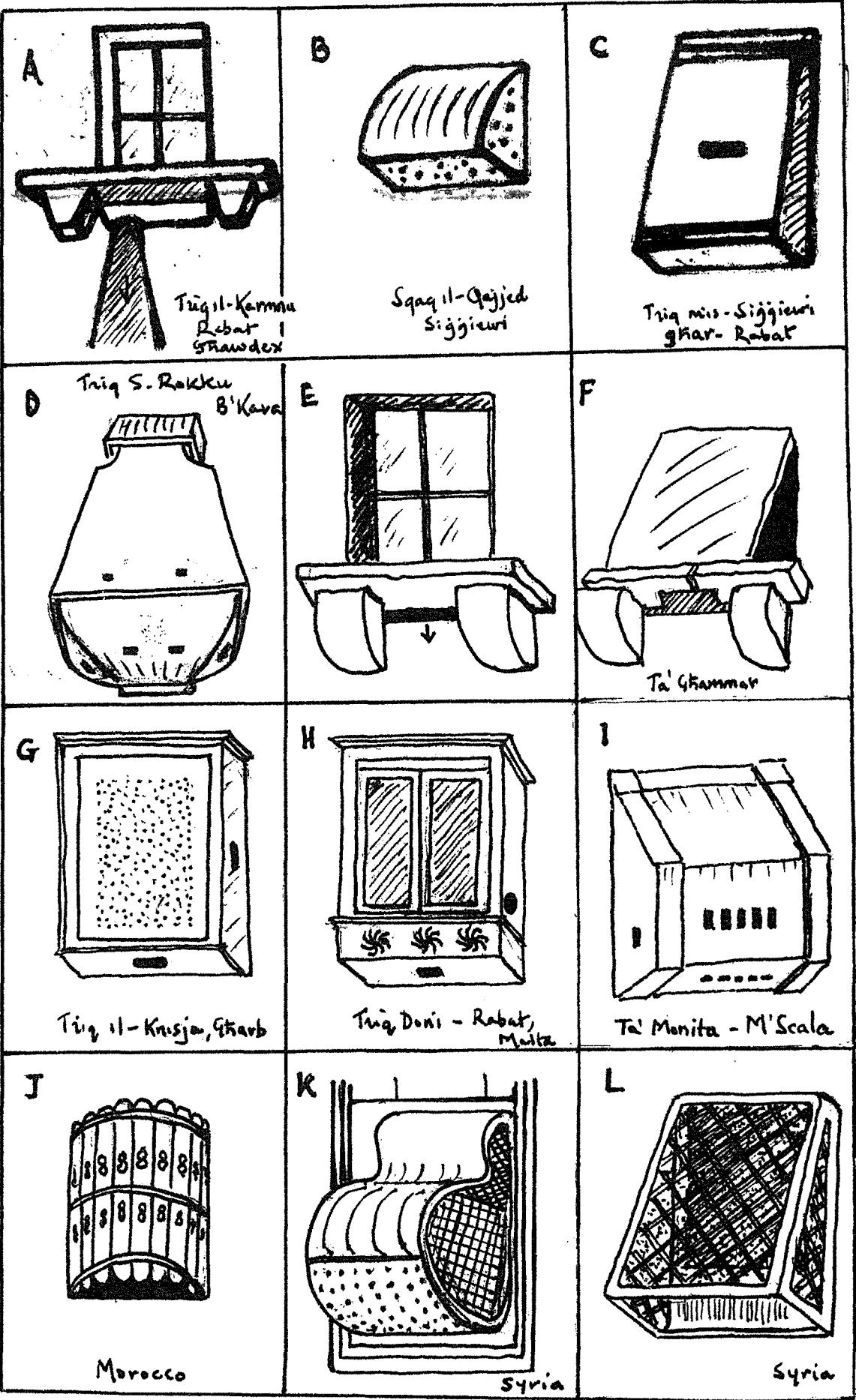
Fil-kantuniera tal-bejt ta' razzett ġieli naraw kamra żgħira fuq quddiem b'daqxjejn ta' rewwieħha li minnha wieħed kien jista' jgħarrex madwaru. Din tfakkarna fil-gardjola (*sentry box jew vedette*) li hemm fil-kantunieri ta' xi whud mis-swar tagħna li minnhom kienet issir l-ġħassa għall-ġħadu. U la qed insemmu l-fortizzi, hawn ta' min jinnota li s-swar Islamiċi kellhom ukoll il-*mushrabiya* tagħhom, ghalkemm din kienet ta' bixra u funzjoni differenti minn dik tal-bini domestiku. Teknikament din isibuha bhala *box machicolis* jew *drop box* u kienet bhal gallerija żgħira tal-ġebel mingħajr qiegħ li tisporgi 'l barra mill-faċċata tal-bejt fuq il-bieb ewlieni tal-forti. Barra minn harsithom, mill-gholi tas-sur, l-ġħassiesa setgħu jitfġħ fuq l-ġħadu xita ta' mishħun u qatran jaħraq.⁷

Waħda mill-aktar għamliet strambi fost il-ftit muxrabiji tal-ġebel hi dik li għad hemm mal-faċċata ta' dar qadima fi Triq il-Karmnu, ġol-Mandragg, il-kwartier Għarbi tar-Rabat, Ghawdex (ara Ill. A). Din m'hix kliegħ toqba mdaqqsa li tinfed il-hajt ta' fuq is-soll tat-tieqa u tghaddi 'l isfel fuq ix-xellug minn wara l-blata tal-harrigiet. Minn hawn tinżel f'għamlia ta' għandott dejjaq li jibqa' jitwessa' bil-ftit il-ġebel hi dik li jippejja minn tħalli. Ċatt mal-ħajt qisu mrewħha magħluqa. Jingħad li din hi l-iktar muxrabija qadima li hawn f'pajjiżna u l-unika wahda ta' din l-ġħamlia.

Forma oħra interessanti ta' muxrabija tal-ġebel għandha l-wieċċ imżerżaq 'il barra, għat-tond, qisha harrieġa rasha 'l isfel, b'għadd ta' toqob żgħar go fiha li minnhom wieħed seta' jnemmes 'il barra. (Ill. B). Oħrajn huma bħal kaxxa ċatta tal-ġebel ingastata fil-ħajt bil-faċċata tmil xi ftit 'il barra min-naha t'isfel (Ill. C). Żewġ muxrabiji ta' dan it-tip għadna nistgħu narawhom mal-bini magħruf bhala Ta' Monita, Marsaskala (Ill. D).

Muxrabija maħduma fil-ġebel b'bixra dekorattiva m'hix tas-soltu hi dik li hemm fuq il-bejt ta' 84 Triq Santu Rokku, Birkirkara - id-dar li, kif jingħad, kien jgħammar fiha l-patrijott Ċensu Borg (Braret) fi żmien il-ħakma tal-Franċiżi (Ill. D).

⁷ Għal din ir-raġuni l-Maltin kienu jsibu dawn it-torrijiet bil-*machicolis* bhala "torrijiet tal-miħġun". Ara S.C. Spiteri, *Fortresses of the Cross*, 1994, pp.474, 476, 645, 646. Wieħed jista' jara numru ġmielu ta' dawn id-*drop boxes* fit-Torri Gauci u fit-Torri tal-Kaptan li qiegħdin qrib xulxin f' San Pawl tat-Targa, kif ukoll fit-Torri Kavallier fil-Qrendi. It-Torri ta' Gourgion fix-Xewkija, Ghawdex, li kien infiatt fi żmien l-ahhar gwerra, kelli bosta mibnijin dawra mejt mal-hitan.

Fid-djar li ma kellhomx muxrabija kien ikun hemm xi rkejjen ohra minn fejn wieħed seta' jgharrex 'il barra mingħajr ma hadd jarah. Per eżempju, jekk niflu sew it-tieqa karakteristika li tagħti għal fuq il-bieb ta' barra ta' bosta rziezet (magħrufa bhala t-tieqa taż-żeewg ħarrigiet) għandna nindunaw li l-blata tas-soll mhux dejjem hija mhaxkna sew mal-faċċata tad-dar. Hekk kien jithalla xaqq li minnu kienu jgharr Xu 'l-isfel ha jaraw min ikun ġie (Ill. E). Barra minn hekk, xi galleriji antiki, kemm dawk tal-ġebel kif ukoll ta' l-injam, kienu jservu sabiex wieħed seta' jħares 'il barra mingħajr ma jixref. Fost il-galleriji mistuhin tal-ġebel, jispikkaw dawk li huma mżejnin b'lavur mill-isbah u ddekorati b'toqob żgħar minquxin f'sensiela ta' rožetti, flieli tal-qamar jew bid-disinn tal-furdulis. Xi wħud insibulhom ringiela balavostri u kienu jintużaw għall-istess haġa. Hemm ukoll xi galleriji ta' l-injam b'numru ta' toqob żgħar taħt it-tieqa tal-ġenb jew xquq fil-panewwi, imma ħdejn il-galleriji bill-persjani jew bil-ħsajjar tal-qasab mat-twiegħi dawn huma rari.

F'razzett antik ħdejn il-kappella ta' San Publju, f'Ta' Għammar, Għawdex, għad hemm muxrabija interessanti tal-ġebel li sa fejn naf jien m'hawnx ohra bħalha fil-gżejjer tagħna. Fuq il-blata tas-soll, tistrieh immejla 'l-ġewwa mal-ħajt ta' fuq it-tieqa, naraw čangatura kbira, u fl-istess blata fetha maqtugħha rettangolari b'tavla fuqha li wieħed kien iressaq biex seta' jħares 'l-isfel minn ġo fiha (Ill.F).

Fil-kunvent tal-patrijet kapuccini tal-Furjana nsibu verżjoni ohra, din id-darba f'ghamla ta' toqba mdaqqsa ġos-saqaf tal-portiku ewlieni. Din it-toqba kwadra jew *spy hole* qiegħda fil-gholi fejn ma tagħtix fil-ghajn u tinfed għal ġol-kuritur ta' l-ewwel sular permezz ta' toqba ohra fl-art. Fiż-Żejtun fid-dar numru 92 Triq il-Kbira hemm *spy hole* ohra li tixbahha, ghalkemm din qiegħda fil-baxx, livell mas-soll tat-tieqa, thares lejn il-ġenb tal-bieb ta' barra.⁸

Il-muxrabija ta' l-injam hi wisq iktar komuni minn dik tal-ġebel u nistgħu narawha mxerrda 'l-hawn u 'l-hinn fl-irħula. Hemm minnha wkoll fl-Imdina u fix-xaqliba l-qadima tar-Rabat ta' Malta. L-iktar komuni hi f'ghamla ta' kaxxa ċatta, b'numru ta' toqob żgħar fil-faċċata, fil-ġnub u fin-naha t'isfel tagħha, li tgħatti l-fethha

⁸ Tagħrif mogħiġi lili minn Joseph Tanti, Żejtun, 1.5.2002.

tat-tieqa ta' fuq il-bieb ewlieni. (Ill. G). Fuq quddiem, minflok toqob, ġieli jkun hemm *screen tal-wiremesh*. Jeżistu wkoll xi kaxex b'żewġ purtelli tal-ħġieg imtappan biex dak li jkun ma jagħtix fil-ghajn (Ill. H). Ohrajn għandhom il-persjana mal-faċċata, bħal dik li nsibu ħdejn in-niċċa ta' San Tumas f'Wied il-Ġajn.

Għalkemm il-bixra tal-muxrabija Maltija ta' l-injam hi waħda semplice u ma fihiex ix-xogħol elaborat bit-torn jew bl-arkett li naraw fdawk li hemm bil-gzuz ġol-pajjiżi ta' l-Afrika ta' Fuq u ftal-Lvant Nofsani (Ill. J, K, L), hi xorta waħda tixbahhom. L-istess nistgħu nghidu għall-galleriji ta' l-injam li barra l-pajjiżi li għadna kif semmejna nsibuhom fil-parti t'isfel ta' Spanja li damet wisq aktar minna taħt il-ħakma ta' l-Islam.

F'dawn l-ahħar ħamsin sena hallasna prezz qares għall-Iżvilupp ta' pajjiżna, u issa qisna ntbaħna li tul il-mixja tal-'progress' għamilna ħerba shiha mill-patrimonju Malti. B'hasra kbira wieħed jinnota li bil-ftit il-ftit, flimkien ma' l-irziezet u d-djar qodma, qed inkomplu nnaqqru l-bosta fdalijiet żgħar, xempji ta' l-arkitettura vernakulari li fasslu missirijietna. Wisq aghħar minn hekk, issa spiċċajna biex għarraqna wkoll il-maqdes ta' l-Imnajdra! Haġa tal-mistħija, il-lezzjoni ahna donna ma nitgħallmuha qatt!

Irridu nishmu li minkejja ċ-ċokon u s-sempliċità tagħhom il-muxrabija u xi ntietef oħra - li ħdejn il-patrimonju grandjuż tan-Nies tal-Qedem, tal-Kavallieri u tal-Knisja jiistgħu jidhru li m'għandhom l-ebda valur - huma parti mill-istorja etnika u folkloristika ta' pajjiżna. Għaldaqstant, jeħtieg li kull wieħed u wahda minna jaħdem bla heda, l-aktar fost it-tfal u ż-żgħażagh, biex ikun hawn aktar apprezzament u għożza ta' dak kollu li ħallewlna missirijietna.
